

اشعار علوم قرآنی و تفسیری آیات کتاب دینی و قرآن

مسعود رستنده، محمد جعفر شهروزی
دبیران قرآن و معارف اسلامی ناحیه ۲ همدان

را حاضر و آماده در اختیارمان بگذارند. سقراط حکیم بهترین راه درک لذت کشف مطلب را پرسش و پاسخ می دانست و با این روش، نام خویش را در فرایند یاددهی - یادگیری جاودانه ساخت. معلمان محترم قرآن نیز شایسته است پس از تلاوت و ترجمه روان آیات درسی قرآن، با طرح سؤالات علوم قرآنی و تفسیر، آن هم سؤالات کاربردی و ضروری، دانش آموزان را با عمق و باطن زیبایی قرآن آشنا سازند.

وقتی به آیات حیات بخش قرآن نظر می افکنیم، تکیه بر تفکر، تعقل و تدبیر در آیات قرآن فراوان به چشم می خورد. «به کار بردن ۷۷۰ بار واژه علم، ۲۸۰ بار تذکر و ذکر، ۱۸۵ بار گوش دادن و توجه کردن، ۴۹ بار عقل، ۱۹ بار ژرف اندیشی و تفقه، ۱۸ بار تدبیر کردن، ۸ بار برهان، ۱۳۲ بار تبیین و بینه،

اشاره

نسبت نیاز تفسیر به علوم قرآنی، مثل نسبت نیاز ریاضی به جدول ضرب است و یا مثل نسبت نیاز فلسفه به منطق، و فقه به اصول. اگر دانش آموزان عزیز با نکات و اشارات علوم قرآنی و رمز و راز فصاحت و بلاغت و تفسیر قرآن آشنا شوند، درک آیات برایشان لذت بخش تر خواهد بود.

علمای روش تدریس، جدیدترین عاملی را که باعث رساندن کلاس به اوج نشاط می شود، این می دانند که معلم زمینه ای را در کلاس فراهم آورد که دانش آموزان به درک لذت کشف برسند. به دیگر سخن، پس از کشف مطلب، از آن کشف، لذت ببرند. وقتی ما با زحمت و تلاش خویش مطلبی را به دست می آوریم، برایمان لذت بیشتری دارد تا این که مطلب

۱۱۴ بار حکمت و مشتقات آن‌ها و نیز ده‌ها کلمه دیگر مانند قلم و کتاب که به تفکر و علم مربوط می‌شود، خود حاکی از مقصد متعالی قرآن دارد» [اعتصامی، ۱۳۸۶: ۵۵].

در این مقاله بر آنیم آن‌چه از اشارات علوم قرآنی و تفسیر را که در کتاب درسی به آن‌ها اشاره نشده و ضروری هم به نظر می‌رسد و ذکر نشدن آن‌ها دانش‌آموزان را در فهم آیات با مشکل روبرو می‌سازد، بیاوریم.

انتخاب آیات کتاب را در این حوزه علمی، در چند قسمت طرح می‌کنیم:

کلیدواژه‌ها: آیات، دینی و قرآن، متوسطه، علوم قرآنی، تفسیر.

الف) توجه به انتخاب آیات در دروس

۱. صفحه ۷۷، آیه ۲۸ سوره رعد. در «الذین ءامنوا» کلمه «الذین» بدل یا صفت برای «من اناب» در آیه قبل است که در کتاب نیامده و ساختار جمله و عبارت را بهم ریخته است. لذا مؤلفان محترم باید مبدل منه یا موصوف را که در آیه قبل است، بیاورند تا ترجمه و تفسیر غلط و ناقص نشود: «ان الله یضل من یشاء و یرحم من یرحم».

۲. صفحه ۱۰۰، آیه ۲۳۳ بقره، عبارت «واتقوا الله و اعلموا ان الله بما تعملون بصیر»، ادامه مطالبی است که به شیر دادن مادر به کودک اشاره می‌فرماید. حرف واو در «واتقوا الله عطف است و تناسب این عطف بسیار مهم است. اگر قرار بود این عبارت مستقل معنا شود، به صورت آیه‌ای مستقل (با واو) استیناف می‌آمد. این تعبیرها که موقوف به عبارت گذشته است، با اهداف درس تناسب مستقیم ندارد. به همین دلیل است که در تاریخ قرآن و علوم قرآنی، ترتیب آیات قرآن را موقوفی می‌دانند و نه اجتهادی. و شخص پیامبر اکرم(ص) دستور می‌دادند که فلان آیه در فلان جای سوره قرار گیرد.

۳. بحث مستقل زیبایی در کتاب

شریف تفسیر مجمع‌البیان مرحوم طبرسی درباره تناسب آیات وجود دارد که چرا فلان آیه بعد از فلان آیه قرار گرفت. حتی چرا فلان سوره با فلان مطلب خاتمه یافت و مطلب سوره بعدی چه تناسبی با آیه آخر سوره قبل دارد. گویی یکی

از رموز تدبیر در قرآن، همین ترتیب معجزه‌آسای آیات قرآن است.

این امر منطقی و عقلی به نظر می‌رسد. بشر نیز همواره در کلام خود تقدیم و تأخیر جملاتش را کنترل می‌کند تا نتیجه مطلوب را از سخن بگیرد.

در انتخاب آیات درس، به این نکته توجه نشده است. مثلاً انتخاب آیه سوره صافات که در صفحه ۴۶ آمده، بین آیاتی که نشانه‌های الهی را خاطر نشان می‌سازد، تناسب منطقی ندارد.

ب) توجه به نکات محتوایی و تفسیری

در ابتدا باید اذعان کرد، هیچ ترجمه‌ای خالی از تفسیر نیست. در این زمینه، ترجمه آیات درسی بدون توضیح کوتاه برای رفع ابهام، دانش‌آموزان را در فهم آیات دچار ابهام، تضاد و تناقض می‌کند که به نمونه‌های متعددی اشاره می‌کنیم:

۱. در صفحه ۳، آیه ۱۶ سوره مائده، این سؤال و ابهام مطرح است که خدا چگونه انسان‌ها را از ظلمات به سوی نور خارج می‌سازد؟ اساساً ظلمات چیست و نور چه معنایی دارد؟ چرا یکی جمع و دیگری مفرد آمده است؟ جواب آن در کتاب «قرآنی، ۱۳۷۸، ج ۳، ۵۰»، به زیبایی و ساده آمده است.

۲. در صفحه ۴، آیه ۴۴ سوره نحل را با توضیحی ساده و زیبا می‌توان مطرح کرد و جواب سؤال خیلی از دانش‌آموزان را داد که در کجای قرآن آمده است که ما در هر روز ۱۷ رکعت نماز بخوانیم؟ این آیه به روشنی وظیفه این فروع را به عهده پیامبر گذاشته است.

۳. در صفحه ۴، آیه ۱۵۱ بقره، دانش‌آموز می‌پرسد در عبارت «و یعلمکم الکتاب و الحکمة» منظور از «حکمت» چیست؟ جواب این سؤال را به خوبی می‌توان در منبع «طبرسی، ۱۳۸۲، ج ۲، ۵۲»، به دست آورد.

۴. در صفحه ۱۶، آیه ۷۴ سوره انعام، واژه «اب» باید به معنای سرپرست معنا شود و دلیل این

ترجمه برای دانش‌آموزان توضیح داده شود. هم‌چنین، نام پدر ابراهیم یاد شود و نیز خاطر نشان کنیم که در قرآن آن‌جا که از پدر و مادر حقیقی سخن به میان می‌آید، از لفظ والدی استفاده می‌کند [پورسیف، ۱۳۸۵، ۳۶۱].

۵. صفحه ۱۶، آیه ۷۵ سوره انعام، در عبارت «و کذلک نری ابراهیم ملکوت

بحث مستقل زیبایی در کتاب شریف تفسیر مجمع‌البیان مرحوم طبرسی درباره تناسب آیات وجود دارد که چرا فلان آیه بعد از فلان آیه قرار گرفت. حتی چرا فلان سوره با فلان مطلب خاتمه یافت و مطلب سوره بعدی چه تناسبی با آیه آخر سوره قبل دارد. یکی از رموز تدبیر در قرآن، همین ترتیب معجزه‌آسای آیات قرآن است

**همزة استفهام (أ) قبل از لا
(مثل افلا تتذكرون)، برای توجه دادن
و تذکر به کار می رود. گویی خداوند
با این روش پرسش، می خواهد انسان
را به تدبیر در صفات و نام های خود
فراخواند**

نمی تواند با او همتا شود و برابری کند.

- او خدایی است جبران کننده که فقر فقیر، ناداری بینوا، شکستگی استخوان های شکسته و هر نوع فساد و تباهی را با قدرت و قوت جبران و اصلاح می کند [طبرسی، ۱۳۸۲، ج ۲۸: ۱۲۹ و ۱۳۰].

۷. صفحه ۶۷، آیه ۱۴ سوره

حجرات: در این آیه، می توان

تفاوت اسلام، ایمان، مسلمان و

مؤمن را با مراجعه به منبع قرائنی، ۱۳۸۴، ج ۱۱: ۱۹۴ و ۱۹۵

به زیبایی در جدولی طرح کرد.

۸. صفحه ۱۴۰، آیه ۴۴ سوره اسراء: تفاوت حمد و تسبیح

را با روشی زیبا می توان مطرح کرد:

اگر موجودی به نقص خود اعتراف کند و از روی علم، خدا را از هر نقصی دور ببیند، این همان تسبیح است؛ در حالی که اگر موجودی متوجه کمالات خود شود و تمام اوصاف جمیل و کمالات را منحصر در خدا ببیند، این همان حمد است.

۹. در صفحه ۱۴۰، آیه ۵۵ اعراف می فرماید: ادعوا ربکم تضرعا و خفیه انه لا یحب المعتدین. سؤال این است که میان تجاوز گران در عبارت دوم، با مفهوم عبارت اول (ادعوا ربکم تضرعا)، چه ارتباطی وجود دارد. منبع: پورسیف، ۱۳۸۵، ۱۶، ۴، در یک سطر به صورت مختصر و زیبا به توضیح آن پرداخته است.

ج) اشاره به نکات علوم قرآنی به عنوان کلید فهم آیات

۱. در صفحه ۱۷، آیه ۸۰ سوره انعام، در عبارت «افلا

تتذكرون»، به نکته و قاعده ای اشاره می کنیم تا دانش آموزان را در تدبیر قرآن یاری کنیم تا در عبارات مشابه از آن استفاده کنند. همزة استفهام (أ) قبل از لا (مثل افلا تتذكرون)، برای توجه دادن و تذکر به کار می رود [سیوطی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۵۰۶]. گویی خداوند با این روش پرسش، می خواهد انسان را به تدبیر در صفات و نام های خود فراخواند.

۲. در صفحه ۳۵، آیه ۷۹ سوره انعام که می فرماید: «انی

وجهت وجهی للذی...» (من روی می آورم به روی کسی که...)، ممکن است دانش آموز بپرسد مگر خدا روی دارد و دیده می شود که این تعبیر به کار رفته است؟

اگر اصول و قواعد علوم قرآنی در ذیل چنین آیاتی با

السموات و الارض» منظور از «ملکوت» چیست؟ راستی نگاه ملکوتی چیست؟ ملکوت اسرار و رازهای عالم هستی است که خداوند به ابراهیم نشان داد و به او فهماند همه چیز در آسمان ها و زمین به اراده خداوند بر پاست و همه موجودات مثل پرتوهای نوری هستند که اگر به منبع نور متصل نباشند، برای همیشه خاموش خواهند بود.

نگاه ملکوتی یعنی اگر مثلاً علم یک پزشک را تحسین می کنیم، این را از خدا بدانیم و بگوییم اگر خدا این هوش سرشار را به پزشک نمی داد، او به چنان علمی دست نمی یافت. ۶. در صفحه ۵۷ به بعد، مؤلفان محترم آیات ۲۲ تا ۲۴ سوره حشر را با ترجمه برخی عبارات آورده اند و ۱۸ اسم مهم خداوند را با ترجمه ای ساده مطرح کرده اند و از فلسفه ساده این اسامی سخنی به میان نیاورده اند.

دانش آموز می پرسد «غیب» چیست؟ «شهادت» چیست؟ «رحمان» یا «رحیم» چه فرقی دارد؟ «ملک» یعنی چه و با «مالک» چه فرقی دارد؟ چرا به خدا «قدوس» می گویند؟ چرا خدا را «مؤمن»، «مهیمن»، «عزیز» و «جبار» می نامند؟ مگر می شود خدا «متکبر» باشد؟ کتاب، «متکبر» را صاحب کبریا معنا کرده است؟ «کبریا» یعنی چه؟ «خالق» یا «بارئ» چه فرقی دارد؟ «مصور» یعنی صورت گر، صورت گر یعنی چه؟ «حکیم» به چه معناست؟

با مراجعه به کتاب شریف مجمع البیان که در نهد سال پیش به نگارش در آمده است و در تفسیر لغات قرآنی در کنار مفردات راغب اصفهانی حرف اول را می زند، می توان به زیبایی به جواب این سؤالات رسید [طبرسی، ۱۳۸۲، ج ۲۸: ۱۳۲-۱۲۵]؛ [قرشی، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۶۴].

برای نمونه، سه تفسیر برای کلمه «الجبار» در مجمع البیان آمده است:

- او خدایی است که در فرمان روائی خود شکوهمند و با عظمت است.

- او خدایی است که همه پدیده ها در برابرش خواه ناخواه سر فروتنی و فرمان برداری فرود می آورند و هیچ قدرتی

در زبان عربی، فعلی که در آینده وقوعش حتمی باشد، با فعل ماضی آورده می‌شود. مثلاً وقتی سیل در آستانه ورود به شهر است، اگر کسی بگوید شهر را سیل برد، دلالت بر این دارد که حتماً سیل آن را خواهد برد

د) پیام‌های تربیتی آیات

دانش‌آموزان با ترجمه آیات آشنا می‌شوند، اما گاهی اوقات پیام آیات را به صورت کلاسیک و دسته‌بندی شده دریافت نمی‌کنند، زیرا کلید و روش پیدا کردن این پیام‌ها را نیاموخته‌اند. در زیر به یک نمونه اشاره می‌کنیم:

در صفحه ۱۷، آیه ۷۸

سوره انعام آمده است: «قال یا

قوم انی بریء مما تشرکون». می‌فهمیم که ابراهیم از شرک قومش بیزار بود نه از افراد [قرآنی، ۱۳۸۴، ج ۳: ۲۹۶].

در اصول تربیتی هم هست که اگر معلمی یا پدری از کار کودک بدش آمد، نباید بگوید من تو را دوست ندارم و تو بد هستی، بلکه باید بگوید من تو را دوست دارم، اما این کار تو بد بود.

مؤلف محترم تفسیر نور به‌خوبی از پس این کار برآمده و با استشاره از برخی مجتهدان پیام‌های کاربردی آیات را به شکلی زیبا دسته‌بندی کرده است، اگر چه برخی پیام‌ها مورد نقد است و باید منقح شود، اما در مجموع کار پسندیده‌ای است. البته اگر قرار باشد به کتاب‌های درسی آورده شود، باید با فرایند یاددهی و یادگیری و روش تألیف کتاب‌های درسی هماهنگ شود.

۴) آوردن اشارات علمی قرآن

ذکر اشارات علمی قرآن، جذابیت کتاب درسی را بیشتر می‌کند. دیدگاه‌های مفسر آن در زمینه تفسیر علمی قرآن مختلف است:

گروهی کاملاً مخالف تفسیر علمی هستند و معتقدند که علم در حال رشد و توسعه است و کار تطبیق علمی با آیات قرآن، ممکن است پس از توسعه علمی به قرآن ضربه بزند. البته گروهی دیگر معتقدند، تفسیر علمی قرآن اگر مستند به آیات، روایات و قوانین اثبات شده باشد، نه تنها بد نیست، بلکه همه‌جانبه بودن قرآن را اثبات می‌کند.

چه خوب است گاهی برخی آیات مسجّل علمی برای دانش‌آموزان شرح داده شود:

۱. در صفحه‌های ۴۶ و ۴۷، آیه ۳۶ سوره یس می‌فرماید:

بیانی ساده و مختصر آورده شود، می‌تواند کلید فهم قرآن شود. مرحوم آیت‌الله معرفت در ذیل بحث محکم و متشابه که علمی مستقل در علوم قرآنی است، به زیبایی به تحلیل و بررسی می‌پردازد و با بیانی ساده، شیوا و علمی، آیه را تفسیر می‌کند [معرفت، ۱۳۸۴: ۲۶۶].

۳. تقدّم جارومجرور در تعبیر

«فمنه یا کلون» در آیه ۳۳ سوره

یس در صفحه ۴۶ چه پیامی دارد؟ «و آیه لهم الارض المیتة احییناها و اخر جنا منها حبا فمنه یا کلون» در این تقدم دو پیام وجود دارد:

الف) تنها بخشی از دانه‌های گیاهی برای انسان قابل تغذیه است و بقیه مصارف دیگری دارد.

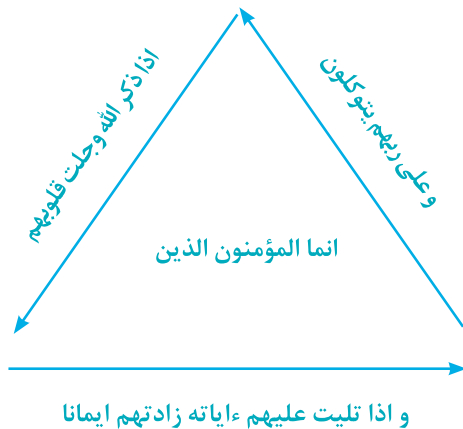
ب) بیشترین تغذیه انسان از مواد گیاهی است [پورسیف، ۱۳۸۵: ۱۱۳۹].

۴. دانش‌آموز می‌پرسد در آیه ۱ سوره مؤمنون که در صفحه ۷۵ آمده است «قد افلح المؤمنون» (به راستی که مؤمنان رستگار شدند) [فولادوند، ۱۳۷۸]، هنوز بهشتی نیست که این رستگاری محقق شود، پس چرا در جمله فعل ماضی آمده است؟

از این نوع تعبیر در قرآن فراوان وجود دارد. در حقیقت آن قدر رستگاری مؤمنان حتمی است که فعل ماضی به کار برده است. در زبان عربی، فعلی که در آینده وقوعش حتمی باشد، با فعل ماضی آورده می‌شود. مثلاً وقتی سیل در آستانه ورود به شهر است، اگر کسی بگوید شهر را سیل برد، دلالت بر این دارد که حتماً سیل آن را خواهد برد.

۵. در صفحه ۷۶، آیه ۹ سوره احزاب آمده است «یا ایها الذین آمنوا اذکروا نعمت الله علیکم» که منظور از «نعمت» همان عنایت الهی در جنگ خندق یا احزاب است. اما قاعده علوم قرآنی که می‌گوید «العبرة لعموم اللفظ لا بخصوص المورد»، مصادیق نعمت را گسترش و بسط می‌دهد [رک معرفت، ۱۳۸۴: ۸۸].

۶. در آیه ۲۳ سوره اسراء در ص ۱۲۳ می‌فرماید: «و بالوالدین احسانا» بآء در بالوالدین بآء مباشرت است، یعنی مستقیماً فرزندان، خودشان در خدمت و احسان به پدر و مادر باشند و واسطه‌ای در این احسان نباشد.

نتیجه

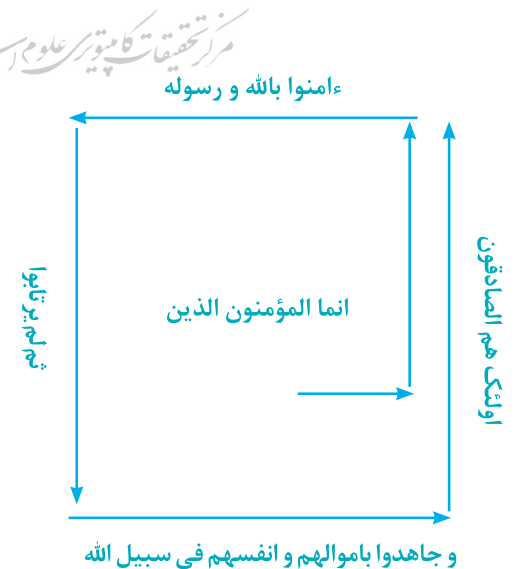
نتیجه این نقد و بررسی را به حدیث شریف نبوی (ص) مزین می‌کنیم که فرمود: دانشمندترین مردم کسی است که علم و آگاهی سایر مردم را نزد خویش جمع سازد: «علم الناس من جمع علم الناس علی علمه» [اعتصامی، ۱۳۸۶: ۱۰۶].

«سبحان الذی خلق الأزواج کلها...» که سخن از قانون زوجیت در همه چیز است: گیاهان، انسان‌ها، و آن‌چه که مردم در آن زمان نمی‌دانستند و امروز می‌دانند. در عصر نزول قرآن، مردم با زوجیت در درخت خرما آشنا بودند، اما امروزه مشخص شده است که موضوع زوجیت در عالم گیاهان عمومیت دارد. ضمناً از تعبیر «سبحان» (پاک و منزّه است) می‌فهمیم که نباید قانون زوجیت در مخلوقات را به ذات الهی سرایت دهیم. او یکتا و بی‌نظیر است [قرآنی، ۱۳۸۴، ج ۹: ۵۴۰].

۲. در صفحه ۴۷، آیه ۳۸ سوره یس، «و الشمس تجری لمستقر لها ذلک تقدیر العزیز العلیم»: منظور از حرکت خورشید، طبق جدیدترین کشف دانشمندان، این است که خورشید با مجموعه منظومه شمسی در وسط کهکشان ما به سوی یک سمت معین و ستاره دوردستی که آن را وگا نامیده‌اند در حرکت است؛ اگرچه داخل کهکشان هم خورشید ثابت نیست [مکارم شیرازی، ۱۳۷۸: ۴۲۲].

و استفاده از اشکال هندسی برای ترسیم آیات

۱. مثلاً در آیه ۱۵ سوره حجرات در صفحه ۷۶ کتاب درسی، به زیبایی به مهندسی ایمان می‌پردازد که ایمان چهار ضلع اصلی دارد:

۲. در صفحه‌های ۷۶ و ۷۷، آیه ۲ سوره انفال نیز ایمان مؤمنان را به شکل زیبایی ترسیم و مهندسی می‌فرماید:

منابع

۱. قرآن کریم
۲. اعتصامی، محمد مهدی (۱۳۸۶). دین و زندگی ۳. چاپ سوم. شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران. تهران.
۳. اعتصامی، محمد مهدی (۱۳۸۶). دین و زندگی پیش‌دانشگاهی. چاپ دوم. شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران. تهران.
۴. پورسیف، عباس (۱۳۸۵). خلاصه التفسیر قرآن مجید (المیزان و نمونه). چاپ اول. نشر شاهد. تهران.
۵. سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمان (۱۳۶۳). الاتقان فی علوم القرآن. ترجمه سیدمهدی حائری قزوینی. ج ۱. چاپ اول. مؤسسه انتشارات امیرکبیر. تهران.
۶. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۲). تفسیر بیان برگرفته از ترجمه تفسیر عظیم مجمع البیان. گزینش و نگارش محمد بیستونی، ج ۲ و ۲۸. چاپ اول. مؤسسه انتشارات فراهانی. تهران.
۷. قرآنی، محسن (۱۳۸۴). تفسیر نور. ج ۳ و ۱۱. چاپ هشتم. مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن. تهران.
۸. قرشی، سیدعلی‌اکبر (۱۳۷۸). قاموس قرآن. ج ۲. چاپ هشتم. دارالکتب الاسلامیه. تهران.
۹. معرفت، محمدهادی (۱۳۸۴). علوم قرآنی. چاپ ششم. مؤسسه فرهنگی تمهیه. قم.
۱۰. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۸). قرآن حکیم و شرح آیات منتخب. ترجمه ناصر مکارم شیرازی. چاپ اول. تهران. مرکز طبع و نشر جمهوری اسلامی ایران.